

MAREK BOGDAN KOZUBEL

Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie

Polska wojskowa służba sanitarna i szpitale podczas walk polsko-ukraińskich o Lwów 1–22 listopada 1918 roku

ABSTRACT

The article is devoted to the actions of the Polish sanitary service in Lwów during the urban fighting that took place in the city between 1–22 November 1918. Scholarly attention concerning the conflict has so far been focused on issues such as the combat activities of both the Polish and Ukrainian forces, diplomatic efforts and the ongoing international dispute over Eastern Galicia, national and religious factors, and the committing of war crimes. Meanwhile, little interest has been shown regarding the important role played during the conflict of the sanitary service of the Polish Army, who provided aid to the wounded and thus also influenced the morale of the combatants.

Wstęp

Literatura poświęcona wojnie polsko-ukraińskiej 1918–1919, w tym walkom miejskim o Lwów w listopadzie 1918 r., jest niezwykle bogata.¹ Pierwsze opracowania oraz relacje, zarówno polskie, jak i ukraińskie, były publikowane jeszcze w okresie międzywojennym.² Zastój w polskich badaniach

¹ Temat literatury poświęconej konfliktowi polsko-ukraińskiemu opisano niedawno w jednym z numerów czasopisma *Pamięć i Sprawiedliwość*, zob. Marek Bogdan Kozubel, „Przegląd ukraińskiej historiografii dotyczącej obrony Lwowa i wojny polsko-ukraińskiej w latach 1918–1919,” *Pamięć i Sprawiedliwość* 31, nr 1 (2018): 211–223.

² Zob. np. Franciszek Krzysiak, *Z dni grozy we Lwowie (Od 1–22 listopada 1918 r.)* (Lwów: G. Gebethner i Spółka, 1919); *Obrona Lwowa 1–22 listopada 1918. Relacje uczestników*, t. 1, red. Eugeniusz Wawrzukowicz i Aleksander Kawalkowski (Lwów: Towarzystwo Badania

nad wojną polsko-ukraińską przyniosła II wojna światowa oraz okres zimnej wojny. W tym samym czasie powstało jednak wiele wartościowych opracowań ukraińskich wydawanych na Zachodzie.³

Po zakończeniu zimnej wojny i upadku ZSRS w Polsce i Ukrainie pojawiła się możliwość przeprowadzenia obszernych badań nad wojną o Lwów i Galicję Wschodnią. Historycy mieli możliwość zapoznania się z bogatymi zasobami archiwów. Dzięki temu światło dzienne ujrzały rzetelne i obiektywne opracowania takich autorów, jak m.in. Maciej Kozłowski, Michał Klimecki, Mykoła Łytwyn, Maciej Krotofil i Ołeksander Diedyk.⁴ Znacząco poszerzyły one wiedzę na temat konfliktu polsko-ukraińskiego o te tereny. Poza pracami wymienionych autorów publikowane były również opracowania wnoszące niewiele do tego zagadnienia lub wtórne i pełne błędów merytorycznych.⁵

Historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich, 1933); t. 2, red. Wawrzko-wicz i Eugeniusz Klink (Lwów: Towarzystwo Badania Historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich, 1936); Adam Próchnik, *Obrona Lwowa od 1 do 22 listopada 1918 roku* (Zamość: Zygmunt Pomarański i Spółka, 1919); Jan Sopotnicki, *Kampania polsko-ukraińska. Doświadczenia operacyjne i bojowe* (Lwów: Spółka Nakładowa „Odrodzenie”, 1921); Witold Hupert, *Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołynia w roku 1919* (Lwów–Warszawa: Książnica – Atlas, 1928); Ołeksza Kuźma, *Łystopadowi dni 1918 r.* (Lwów: Sztuka, 1931). W latach 1929–1939 opublikowano na łamach czasopisma *Litopys Czerwonoji Kałyny* 242 teksty poświęcone wojnie polsko-ukraińskiej, Zachodnioukraińskiej Republice Ludowej lub Armii Halickiej, zob. Kozubel, „Przegląd,” 214–215.

³ Zob. m.in. Łew Szankowskyj, *Ukrajńska Hałycka Armija: Wojenno-istoryczna studija* (Winnipeg: Dmytro Mykytiuk, 1974).

⁴ Zob. np. Maciej Kozłowski, *Miedzy Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919* (Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 1990); Michał Klimecki, *Lwów 1918–1919* (Warszawa: Bellona, 1998); Mykoła Łytwyn, *Ukrajńsko-polska wojna 1918–1919 rr.* (Lwów: Instytut Ukrajinoznawstwa im. I. Krypjakewycza NAN Ukrainy, 1998); Kozłowski, *Zapomniana wojna. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919* (Bydgoszcz: Instytut Wydawniczy „Świadećtwo”, 1999); Klimecki, *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2000); Maciej Krotofil, *Ukraińska Armia Halicka 1918–1920. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie i wartość bojowa sił zbrojnych Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002); Klimecki, *Wojna polsko-ukraińska. Lwów i Galicja Wschodnia 1918–1919. Pierwszy konflikt zbrojny odrodzonej Polski* (Warszawa: Bellona, 2014); Ołeksandr Diedyk, *Boji u Lwowi 1–21 łystopada 1918 r., cz. 1* (Lwów: Astroliabija, 2018).

⁵ Zob. m.in. Grzegorz Łukomski, Czesław Partacz i Bogusław Polak, *Wojna polsko-ukraińska 1918–1919* (Koszalin–Warszawa: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Inżynierskiej, 1994); Jeremiasz Ślipiec, *Drogi niepodległości – Polska i Ukraina 1919–1921* (Warszawa: Departament Wychowania i Promocji Obrońności MON, Bellona, 1999); Rafał Galuba, „*Niech nas rozsądzi miecz i krew...*”. *Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918–1919* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2004); Stanisław Nicieja, *Lwowskie Orleża. Czyn i legenda* (Warszawa: Wydawnictwo Iskry, 2009). Zdecydowanie najsłabiej prezentuje się opublikowana niedawno książka Damiana K. Markowskiego, *Dwa Powstania. Bitwa o Lwów 1918* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2019), zob.: krytyczne recenzje: Kozubel, „Podwójnie nieudane

Kwestia opieki medycznej i działalności szpitali w trakcie walk o Lwów nie cieszyła się dotychczas większym zainteresowaniem historyków. Tymczasem jest to jeden z ciekawszych elementów tamtych wydarzeń. Trochę miejsca temu zagadnieniu poświęcili w swej najnowszej książce Zbigniew Karpus i wspomniany już Klimecki.⁶ Wzmianki o organizacji służby sanitarnej lub udziału kobiet w pracach jej personelu pojawiły się w artykułach Emilii Drzewieckiej⁷ i Ewy Maleczyńskiej.⁸ Niewiele informacji o działalności służby sanitarnej znajdziemy w opracowaniu Damiana Karola Markowskiego.⁹ Pozostali autorzy przeważnie pomijali to zagadnienie.

Organizacja służby sanitarnej i szpitali Wojska Polskiego we Lwowie w dniach 1–22 listopada 1918 roku

Historię opieki medycznej w trakcie walk o Lwów można podzielić na dwa okresy – przed i po 7 listopada 1918 r. Cezura ta niemal pokrywa się z dwiema zmianami, do których doszło w toku bitwy miejskiej. Po pierwsze, 5 listopada zaczął się proces zmian organizacyjnych oddziałów polskich we Lwowie – coraz bardziej zarysowujący się front został podzielony na odcinki, którym wyznaczono dowódców. Po drugie, walczące strony przeszły z prowadzenia partyzantki miejskiej oraz licznych akcji zaczepnych do wyczerpującej walki pozycyjnej. W konsekwencji doszło do przewlekłych starć z dużą liczbą rannych i poległych. Celem zapewnienia im opieki oraz zajęcia się ciałami zabitych rozbudowano służbę sanitarną i medyczną.

W okresie od 1 do 7 listopada służba sanitarna i medyczna nie była jeszcze dobrze zorganizowana. Ciężko też stwierdzić, jak liczna była. W tym

opracowanie (D.K. Markowski, *Dwa powstania. Bitwa o Lwów 1918*),” *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 51, nr 4 (2019): 173–186; Kozubel, „Wyważanie otwartych drzwi, czyli w odpowiedzi dr Damianowi K. Markowskiemu,” *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 53, nr 2 (2020): 279–288. Nie mniej krytyczny wobec *Dwóch powstań* jest również bardzo ceniony badacz ukraiński Ołeksandr Diedyk, zob.: Diedyk, „Znowu pro «dyjawała w detaliach». Recenzija na knyhu Damiana Markowskocho «Dwa powstannja. Bytwa za Lwiw 1918»,” *Cytadelia* nr 16 (2020): 93–97.

⁶ Klimecki i Zbigniew Karpus, *Walki o Lwów w listopadzie 1918 r. i wojna polsko-ukraińska. Bezpieczeństwo ludności polskiej, żydowskiej w stolicy Galicji* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2020), passim.

⁷ Emilia Drzewiecka, „Legionistki, sanitariuszki, korespondentki wojenne. Polki w walkach o niepodległość w latach 1918–1920,” w *Bohaterowie drugiego planu w walce o niepodległość*, red. Adam Koseski, Tadeusz Skoczek i Jolanta Załączny (Warszawa: Muzeum Niepodległości, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, 2017), 119–134.

⁸ Ewa Maleczyńska, „Harcerki lwowskie w listopadowej obronie Lwowa,” *Źródła do dziejów walk o Lwów i województwa południowo-wschodnie 1918–1920* 2 (1937): 92–112.

⁹ Markowski, *Dwa Powstania*, 151, 179–180.

czasie miała ona ochotniczy charakter – jej członkami byli cywilni lekarze, siostry miłosierdzia, studenci medycyny oraz ochotniczki (często harcerki) zgłaszające chęć przyłączenia się do polskich oddziałów. Pomocy udzielali spontanicznie również mieszkańcy miasta. Miało to szczególnie wpływ na kwestię rozlokowania stale rosnącej liczby rannych – zwłaszcza w ciągu pierwszych dni walk część rannych i chorych polskich żołnierzy oraz bojowników kurowała się w domach prywatnych, znajdując się tam pod opieką cywilów – niejednokrotnie bliskich.

W trakcie pierwszych dni walk Komenda Naczelną Wojska Polskiego (jak określano polskie oddziały we Lwowie oraz ich dowództwo) nie dokładała większych starań w kierunku zorganizowania służby medycznej, gdyż skupiono się na walce z przeciwnikiem. Za organizowanie opieki medycznej odpowiadał wtedy por. Kazimierz Listowski. W rozkazach z tego okresu pojawiały się głównie wzmianki o odkomenderowaniu lekarzy i sanitariuszek do szpitali lub prowizorycznych punktów opatrunkowych,¹⁰ a także informacje o zorganizowaniu punktów opatrunkowych Czerwonego Krzyża na ulicach Potockiego 27, Obertyńskiej 6 i Gródeckiej 47.¹¹

Od pierwszych dni walk o Lwów funkcjonował szpital utworzony w gmachu Politechniki przy ul. Leona Sapiehy. Powstał on w miejscu rezerwowego poaustriackiego szpitala wojskowego. Otrzymał numer porządkowy „I”, po utworzeniu kolejnego szpitala wojskowego podporządkowanego Dowództwu obrony Lwowa. Był on również określany mianem „Szpitala Technika”.¹²

Bardzo energicznie do organizacji punktów opatrunkowych przystąpiły żeńskie drużyny harcerskie. Jeszcze 1 listopada 1918 r. harcerki lwowskie zorganizowały w Szkole Sienkiewicza pierwszy punkt opatrunkowy. Dzień wcześniej, na rozkaz Marii Czesnakówny, komendantki miejscowej drużyny, trzy harcerki (Maria Mielnik-Hejnoszowa, Maria Zarańska i Izabela Szczyńskiewiczówna) zanieśli tam zapas bandażu i leków. Tego samego dnia lwowskie drużyny kobiece zorganizowały cztery kolejne punkty opatrunkowe: w mieszkaniu Marii Opieńskiej przy ul. Senatorskiej 5, w mieszkaniu

¹⁰ Patrz przykładowo: Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH), Wojskowe Biuro Historyczne (dalej: WBH), sygn. I.341.1.72, Rozkaz Komendy Naczelnej Wojska Polskiego do por. K[azimierza] Listowskiego, Lwów, 4 XI 1918 r., 7.

¹¹ Ibid., sygn. I.341.1.73, Rozkaz Komendy Naczelnej Wojska Polskiego o utworzeniu punktów opatrunkowych Czerwonego Krzyża, Lwów, 3 XI 1918 r., b.p.

¹² Ibid., Prośba o prześcieradła i prowiant dla improwizowanego szpitala w Internacie im. Grzegorza Piramowicza, Lwów, 3 XI 1918 r., b.p.; *Obrona Lwowa 1–22 listopada 1918*, t. 3, *Organizacja listopadowej obrony Lwowa, ewidencja uczestników walk, lista strat*, oprac. Klink (Lwów: Towarzystwo Badania Historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich, 1939), 296.

Antoniny Zdobnickiej (ciotki dwóch harcerek: Marii i Zofii Zdobnickich) przy placu Bilczewskiego 8, ul. Małeckiego 3 oraz ul. Słowackiego 18. 4 listopada, w porozumieniu z Polską Służbą Sanitarną, harcerki zorganizowały kolejne punkty: w jednym z budynków Małego Seminarium przy ul. Teatyńskiej 4 oraz w domu ss. felicianek przy ul. Niemcewicza 1.¹³

Naczelna Komenda Wojska Polskiego wprowadziła 5 listopada 1918 r. podział organizacyjny zajętego rejonu miasta na dwie grupy i pięć odcinków:

- Odcinek I: od ul. Potockiego do ulic Lenartowicza i Pełczyńskiej włącznie, komendantem mianowano por. dr. Bolesława Bujalskiego;
- Odcinek II: od ul. Pełczyńskiej i Lenartowicza oraz Nowy Świat do ulic Karpińskiego i Mickiewicza włącznie, na komendanta wyznaczono por. Adama Świeżawskiego;
- Odcinek III: od ul. Karpińskiego i Mickiewicza do ul. na Błonie, placu Bilczewskiego i ul. Lwa Sapiehy włącznie, komendantem mianowano kpt. Tadeusza Łodzińskiego;
- Odcinek IV: od ul. na Błonie do ul. Gródeckiej włącznie, na komendanta wyznaczono kpt. Stanisława Majewskiego;
- Odcinek V: od ulic Gródeckiej i Lwa Sapiehy oraz pl. Bilczewskiego do ul. Potockiego włącznie, komendantem został kpt. Karol Baczyński.

Odcinki I i II tworzyły Grupę kpt. Zdzisława Tatara-Trzeźniowskiego, a IV oraz V Grupę kpt. Mieczysława Boruty-Spiechowicza. Odcinek III był bezpośrednio podporządkowany Komendzie Naczelnej WP we Lwowie. Komenda Automobilów stacjonowała w bursie przy ul. Nabelaka, a połączenie telefoniczne nadzorowano z Domu Techników. Surowo zakazano wykorzystywania samochodów i ciężarówek do celów innych niż wojskowe. Każda z komend odcinków lub grup miała zwracać się z prośbą o ich wypożyczenie do Komendy Automobilów.¹⁴

Wraz ze zmianami organizacyjnymi oddziałów Wojska Polskiego we Lwowie poświęcono więcej uwagi organizacji służby sanitarnej i medycznej. 7 listopada wyznaczono lokalizacje biura szefa służby oraz punktów opatrunkowych. Szef służby sanitarnej również miał urzędować przy

¹³ Małczyńska, „Harcerki lwowskie,” 96, 98 i 100. Pod koniec października 1918 r. w środowisku harcerskim Lwowa padł również pomysł zorganizowania kursów szkoleniowych dla potencjalnych sanitariuszek. Na dzień 1 listopada wyznaczono spotkanie z dr. Franciszkiem Chomiczkiem, asystentem kliniki chirurgicznej, celem omówienia szczegółów szkoleń; *ibid.*, 96.

¹⁴ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny 2 Komendy WP Lwów, Lwów, 5 XI 1918 r., 1–2. Z czasem powstawały kolejne sektory, które po latach redaktorzy trzeciego tomu *Obrony Lwowa* określili zbiorowo „VI Odcinkiem” *Obrona Lwowa*, 3:192–195. Faktycznie jednak były one podporządkowane obu Grupom.

dowództwie polskich sił we Lwowie.¹⁵ Dzień później wskazano parter kamienicy przy ul. Grunwaldzkiej 12 na siedzibę Referatu Sanitarnego Komendy Naczelnej WP we Lwowie.¹⁶ 11 listopada biuro szefa służby sanitarnej przeniesiono pod adres ul. Grunwaldzka 52.¹⁷

Tymczasem punkty opatrunkowe miały być tworzone w następujących miejscach:

- nr 1 w Domu Techników z wysuniętymi punktami a) w Szkole Kadetów i b) na drodze Wuleckiej;
- nr 2 w szkole Sienkiewicza przy ul. Polnej;
- nr 3 w Zakładzie Karnym Kobiet przy ul. Ujejskiego;
- nr 4 w Internacie im. Grzegorza Piramowicza przy ul. Listopada 6;
- nr 5 w szkole Konarskiego;
- nr 6 w zakładzie braci Albertów przy ul. Tercyarskiej;
- nr 7 w szkole Marii Magdaleny;
- nr 8 przy skrzyżowaniu ul. Kordeckiego i Jadwigi;
- nr 9 przy ul. Świętokrzyskiej 11;
- nr 10 na Zamarstynowie przy Komendzie Naczelnej.¹⁸

Większość wymienionych w rozkazie z 7 listopada punktów opatrunkowych już działała, pozostałe były formowane stopniowo. Następnego dnia otwarto punkty: nr 10, zlokalizowany przy skrzyżowaniu ulic Potockiego i Nabelaka; 11 w Szkole Marii Magdaleny oraz nr 12 w Rzędnie Polskiej.¹⁹ Część punktów opatrunkowych stworzonych 1 i 4 listopada nie przetrwała jednak do dnia reorganizacji. Placówki przy ul. Słowackiego, Senatorskiej, Małeckiego i Teatyńskiej zostały zlikwidowane w wyniku opanowania

¹⁵ Lwowskiy Oblasnyj Derżawnij Archiw Ukrainy (dalej: LODAU), Towarzystwo Badania Historii Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich (TBHLWP-W), zespół (dalej: zesp.) 257, opus (dalej: op.) 1c, sprawa (dalej: sp.) 55, Rozkaz dzienny nr 4 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 7 XI 1918 r., 2; CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 4 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 7 XI 1918 r., 5–6.

¹⁶ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 5 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 8 XI 1918 r., 7. W jednym z lwowskich archiwów udało mi się odnaleźć niedatowany rozkaz, w którym wskazano parter w kamienicy przy ul. Grunwaldzkiej 1 jako siedzibę szefa służby sanitarnej; LODAU, zesp. 257, op. 1c, sp. 120. Dyslokacja Komend, referatów itd. W. P. Lwów, b.d., 25.

¹⁷ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 8 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 11 XI 1918 r., 13; sygn. I.341.1.72, Rozkaz dla szefa służby sanitarnej i kapełanów, Lwów, 11 XI 1918 r., 148.

¹⁸ Ibid., sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 4 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 7 XI 1918 r., 5–6; LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 4 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 7 XI 1918 r., 2.

¹⁹ LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55., Rozkaz dzienny nr 4 Naczelnej Komendy WP we Lwowie, Lwów, 7 XI 1918 r., 2; CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 5 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 8 XI 1918 r., 8.

terenu przez siły ukraińskie. Z kolei punkty opatrunkowe z pl. Bilczewskiego 8 oraz w parafii kościoła św. Elżbiety zostały rozwiązane, a ich skład osobowy wcielony do służby sanitarnej i pomocniczej odcinków oraz szkoły Konarskiego.²⁰

Do 7 listopada 1918 r. Szpital nr I posiadał trzy filie: w gimnazjum ukraińskim na ul. Leona Sapiehy, w Internacie im. Grzegorza Piramowicza przy ul. Listopada 6 oraz w Zakładzie Karnym dla Kobiet na ul. Ujejskiego.²¹ Rosnąca liczba ofiar po stronie polskiej, spowodowana zmianą charakteru walk z partyzanckich na pozycyjne, skłoniła Komendę Naczelną do stworzenia Szpitala nr II. Został on sformowany 8 listopada 1918 r. w jednym z baraków naprzeciwko Domu Inwalidów przy ul. Kleparowskiej. Mieściły się w nim początkowo oddziały wewnętrzny i chirurgiczny.²²

Dopiero 19 listopada zreorganizowano oba szpitale – nr I w Politechnice miał oddziały specjalne: chirurgiczny, wewnętrzny („chorób zakaźnych”), „oczny”, „uszny”, dentystyczny oraz, co bardzo interesujące, „chorób nerwowych”. Tymczasem Szpital nr II miał w swym składzie oddziały: chirurgiczny, „skórny” (tj. dermatologiczny) oraz weneryczny.²³

W pierwszych dniach walk o Lwów służba sanitarna i medyczna borykała się z brakiem tak podstawowych elementów wyposażenia, jak prześcierała czy koce. Istotniejszym problemem okazał się dostęp do środków opatrunkowych i płynów do odkażania. 5 listopada Komenda Naczelna wydała Komendzie Magazynu Towarowego rozkaz przekazania do filii „Szpitala Technika” w Internacie przy ul. Listopada 6 kompletu 100 łyżek, 100 widelców, 100 noży, 50 prześcierań i 25 koców.²⁴

²⁰ Maleczyńska, „Harcerki lwowskie,” 101.

²¹ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 5 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 8 XI 1918 r., 8; *Obrona Lwowa*, 3:296. Do 7 listopada pierwszą z filii rozwiązano, a dwie kolejne (czyli w internacie przy ul. Listopada 6 oraz w Zakładzie Karnym dla Kobiet przy ul. Ujejskiego) przeformowano na punkty opatrunkowe.

²² CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 5 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 8 XI 1918 r., 8.

²³ Ibid., Rozkaz dzienny nr 16 Komendy Naczelnej Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 19 XI 1918 r., 43–44; LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 16 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 19 XI 1918 r. Nieco inaczej przedstawiono nową organizację w trzecim tomie *Obrony Lwowa*, gdzie przemilczano fakt istnienia oddziału „chorób nerwowych” w Szpitalu I (występują tam osobne oddziały wewnętrzny i „chorób zakaźnych”). Tymczasem w przypadku Szpitala nr II autorzy napisali, że dysponował on oddziałami: „chirurgicznym, chorob zakaźnych oraz chorob skórnych i wenerycznych”. *Obrona Lwowa*, 3:296.

²⁴ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.70, Rozkaz Komendy Naczelnej WP we Lwowie dla Komendy Magazynu Towarowego, Lwów, 5 XI 1918 r., 3.

Doktor Runiter²⁵ 6 listopada zwracał uwagę na brak benzyny, spirytusu i środków opatrunkowych.²⁶ Tego samego dnia z prośbą o dostarczenie tych materiałów, a także jodyny i innych leków, zwrócił się dr Lesław Węgrzynowski.²⁷

Stan wyposażenia służby medycznej i sanitarnej bardzo szybko uległ wyraźnej poprawie. Świadczył o tym brak kolejnych apeli o dostarczenie dużej ilości mebli, opatrunków, leków i innych materiałów niezbędnych do jej funkcjonowania, a także raporty punktów opatrunkowych. Przykładowo już 7 listopada komendant punktu nr 1 w Domu Technika por. Michał Bohm poinformował Naczelną Komendę Sanitarną, że jego placówka posiada 30 łóżek.²⁸

Skład personalny służby medycznej

Powstałą 2 listopada Polską Służbą Sanitarną kierował dr Antoni Cieszyński.²⁹ Z kolei sformowaną później przez Naczelną Komendę Wojska Polskiego we Lwowie służbą medyczną kierował jeden z jej członków por. lekarz dr Węgrzynowski, który został komendantem Naczelnej Komendy Sanitarnej.³⁰ Pierwszym komendantem Szpitala nr I był Austriak płk dr Heinrich Hildenreiner. Został on wspomniany z rozkazie dziennym z 8 listopada: „od pierwszego dnia niósł pomoc chirurgiczną w dzień i w nocy naszym żołnierzom w szpitalu na «Technice». Jako neutralny otrzymał pozwolenie na wyjazd [ze Lwowa]”.³¹ 5 listopada zmienił go na stanowisku komendanta szpitala dr Adam Czyżewicz, z wykształcenia lekarz chirurg.³² Sześć dni później komendantem Szpitala nr I został dr Aleksander Domaszewicz,

²⁵ Imienia nie udało się ustalić.

²⁶ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.73, Prośba dr. Runitera o dostarczenie benzyny, spirytusu i środków opatrunkowych na ul. Pańską 18, Lwów, 6 XI 1918 r., b.p.

²⁷ Ibid., List dr. Lesława Węgrzynowskiego do dr. Tadeusza Wilczyńskiego w sprawie zapotrzebowania dla służby sanitarnej, Lwów, 6 XI 1918 r., b.p.

²⁸ Ibid., sygn. I.341.1.118, Raport dzienny sekcji sanitarnej I Odcinka za 6 XI 1918 r., Lwów, 7 XI 1918 r., b.p.

²⁹ Małczyńska, „Harcerki lwowskie,” 100; *Obrona Lwowa*, 3:316.

³⁰ Ibid., 33.

³¹ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 5 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 8 XI 1918 r., 8.

³² Ibid., sygn. I.341.1.72, Raport por. Kazimierza Listowskiego do komendanta placu w Szkole Sienkiewicza, Lwów, 5 XI 1918 r., 13; Rozkaz dla dr. Adama Czyżewicza, Lwów, 5 XI 1918 r., 15. W trzecim tomie *Obrony Lwowa* podano błędną datę 3 XI 1918 r. jako dzień, w którym dr Czyżewicz został komendantem Szpitala nr I. *Obrona Lwowa*, 3:296.

a jego poprzednik został mianowany głównym chirurgiem w tej samej placówce.³³

Porucznik Kazimierz Listowski objął nad szpitalem komendę administracyjno-wojskową.³⁴ Przełożoną sanitariuszek była hrabina Teodozja Dzieduszycka. Po niej funkcję tę objęła Helena Lityńska. Z kolei komendantem Szpitala nr II został ppłk dr Henryk Glazer (w dokumentach występuje czasem jako „Glaser”). Głównym chirurgiem placówki był dr Antoni Rydygier.³⁵

Własną służbę medyczną posiadały również odcinki. Kierowali nią tzw. lekarze odcinkowi. Nad przydziałem sprawował nadzór szef Służby Sanitarnej. 10 listopada w I Odcinku był nim dr Leon Kalina, w II Odcinku prof. dr Józef Stanisław Hornowski, do III Odcinka przydzielono jako lekarza odcinkowego medyka Stefana Adamczewskiego. W tym czasie pieczę nad aż dwoma Odcinkami (IV i V) i Grupą II sprawował dr Karol Hornung, a w dzielnicach Zamarstynów i Żółkiewskie Przedmieście por. dr Stanisław Wojciechowski.³⁶ Rozkazem z 10 listopada przeniesiono medyka Włodzimierza Koskowskiego z Odcinka I do II.³⁷

Dwa dni później utworzono odcinek sanitarny w Rzęśnie Polskiej, którego komendantem został medyk pchor. Tadeusz Marciniak. Również 12 listopada przeniesiono do oddziałów kawalerii dwóch medyków: pchor. Stanisława Bietkowskiego (Lotny Oddział Karabinów Maszynowych „Maszynka”) i Adama Hełczyńskiego (1 Szwadron Kawalerii Lwowskiej „Wilki”).³⁸ 15 listopada mianowano Tytusa Zajączkowskiego, absolwenta medycyny, lekarzem Odcinka IV.³⁹ Następnego dnia medyka Adamczewskiego zastąpił na stanowisku lekarza odcinkowego dr Stanisław Wałęga.⁴⁰ Wiadomo też, że z czasem stanowiska

³³ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 8 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 11 XI 1918 r., 12; sygn. I.341.1.72, Dodatek do rozkazu dziennego nr 8 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 11 XI 1918 r., 149.

³⁴ *Obrona Lwowa*, 3:296.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 7 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 10 XI 1918 r., 7; CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 7 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 10 XI 1918 r., 14.

³⁷ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 7 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 10 XI 1918 r., 14.

³⁸ *Ibid.*, Rozkaz dzienny nr 7 Komendy Naczelnej Wojska Polskiego we Lwowie, Lwów, 12 XI 1918 r., 18.

³⁹ *Ibid.*, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 12 Komendy Naczelnej Wojska Polskiego we Lwowie, Lwów, 15 XI 1918 r., 30; LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 12 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 15 XI 1918 r., 19.

⁴⁰ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 13 Komendy Naczelnej Wojska Polskiego we Lwowie, Lwów, 16 XI 1918 r., 34.

lekarzy odcinkowych objęli dr Stanisław Balicki (V Odcinek, dr Hornung pozostał na stanowisku lekarza Grupy II), dr Henryk Finkel (nieoficjalny VI Odcinek) i dr Stanisław Ostrowski (Odcinek II).⁴¹ Po walkach, 23 listopada, na komendanta szpitala garnizonowego wyznaczono byłego majora armii austro-węgierskiej dr. Mieczysława Andryszewskiego.⁴²

Liczebność personelu medycznego stale rosła, przy czym najbardziej było to zauważalne po reorganizacji z 5 listopada 1918 r. Tego samego dnia w Szpitalu nr I służbę pełniło 36 lekarzy, medyków i sanitariuszy oraz 40 sanitariuszek, którym towarzyszyło 3 oficerów i 13 żołnierzy pełniących służbę wartowniczą. W szpitalu udzielono wtedy pomocy 115 rannym i chorym.⁴³ Zwiększał się również personel punktów opatrunkowych, przykładowo w punkcie nr 1 w Domu Technika służbę pełniło na zmianę 6 sanitariuszek.⁴⁴ W niektórych dokumentach z tych dni pojawiały się wzmianki, że liczebność personelu sanitarnego, w tym liczba lekarzy, jest wystarczająca.⁴⁵

W udzielaniu pomocy rannym pomagali również cudzoziemcy. Jednym z nich był wspomniany już dr Hildenreiner. Wiadomo również, że przynajmniej w pierwszych dniach walk miejskich pomocy rannym udzielała austriacka siostra miłosierdzia Luiza Wesely, która współpracowała z harcerkami-sanitariuszkami w punkcie opatrunkowym przy placu Bilczewskiego 8.⁴⁶ W niesieniu pomocy polskim rannym wykazali się również dwaj Włosi – byli jeńcy wojenni. Kilku świadków potwierdziło, że 17 listopada Franco Piccinini i David Luigi Ferrari wynosili rannych spod ukraińskiego ognia. Swoje usługi, jako sanitariusze, zaoferowali dobrowolnie.⁴⁷

Komenda Naczelna wydała 21 listopada 1918 r. rozkaz sporządzenia listy członków służby sanitarnej. Odpowiedzialni za ich rzetelność mieli być komendanci sanitarni odcinków oraz szpitali.⁴⁸ Według redaktorów trzecie-

⁴¹ *Obrona Lwowa*, 3:215.

⁴² CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 20 Komendy Naczelnej Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 23 XI 1918 r., 55.

⁴³ *Ibid.*, sygn. I.341.1.73, Raport stanu oraz liczby rannych i zabitych ze Szpitala nr I za czas od 1 do 5 XI 1918 r., Lwów, 6 XI 1918 r., b.p. Następnego dnia raportowano, że kuchnia w Szpitalu nr I musi przygotowywać jedzenie dla ok. 500 osób, wliczając w to lekarzy, co świadczy o tym, że gwałtownie wzrosła głównie liczba rannych i chorych; *ibid.*, Raport stanu liczebnego, a także liczby rannych i chorych w Szpitalu nr I, Lwów, 7 XI 1918 r., b.p.

⁴⁴ *Ibid.*, sygn. 341.1.118, Raport dzienny komendanta punktu opatrunkowego nr 1 za 6 XI 1918 r., Lwów, 7 XI 1918 r., b.p.

⁴⁵ *Ibid.*, sygn. I.341.1.73, List dr. Lesława Węgrzynowskiego do dr. Tadeusza Wilczyńskiego w sprawie zapotrzebowania dla służby sanitarnej, Lwów, 6 XI 1918 r., b.p.

⁴⁶ Małczyńska, „Harcerki lwowskie,” 99.

⁴⁷ Karpus i Klimecki, *Walki o Lwów*, 113–114.

⁴⁸ LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 18 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 21 XI 1918 r., 33–34; CAW-WBH, WBH,

go tomu *Obrony Lwowa* w obu szpitalach Komendy Naczelnej WP we Lwowie służyło 211 osób (lekarzy 25, medyków 15, sanitariuszek i sanitariuszy 87, pozostali 84).⁴⁹ Tymczasem przy punktach opatrunkowych zorganizowanych przez Polską Służbę Sanitarną służyło 13 lekarzy, 13 medyków, 53 sanitariuszki, pomocnice i kurierki, 4 sanitariuszy oraz 5 niepełnoletnich pomocników.⁵⁰

Liczba członków służby medycznej w poszczególnych odcinkach, szpitalach oraz poszczególnych polskich oddziałach została przedstawiona w poniższej tabeli:

Tabela 1. Liczebność polskiej służby medycznej i sanitarnej podczas walk o Lwów w listopadzie 1918 r.

Odcinek lub oddział Wojska Polskiego	Lekarze ^a	Medycy	Sanitariusze i sanitariuszki	Pozostali ^b	Razem
Szpitale I i II ^c	26	15	87	84	212
Polska Służba Sanitarna	13	13	53	5	84
Odcinek I	4 ^d	13	20 ^e	2 ^f	39
Odcinek II	4	3	11	?	18+
Odcinek III	6	4	39	?	49+
Odcinek IV	2	5	5	?	12+
Odcinek V	2	6	26	1+ ^g	35+
„Odcinek VI”	4	2	16	?	22+
1 Szwadron Kawalerii Lwowskiej „Wilki”	0	2	0	0	2
Lotny Oddział Karabinów Maszynowych „Maszynka”	0	1	0	0	1
Lotnictwo	0	0	1	0	1
Oddział samochodowy	0	0	1	0	1
Pociąg pancerny Lwowianin (później P.P.3.)	1	1	0	0	2
Sekcja telefoniczna	0	1	0	0	1
Żandarmeria	0	0	1	0	1
Razem:	62	66	260	92+	480+

^a Do tej kategorii zaliczono również medyków pełniących służbę lekarską;

^b pracownicy administracyjni, finansowi, wartownicy, kapelani, osoby pełniące „służbę pomocniczą”;

sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 18 Komendy Naczelnej Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 21 XI 1918 r., 50.

⁴⁹ *Obrona Lwowa*, 3:297–306.

⁵⁰ *Ibid.*, 316–320.

^c niestety, w głównym źródle dotyczących list uczestników walk o Lwów w listopadzie 1918 r. przeważnie brakuje informacji o tym, w którym szpitalu pełniły służbę poszczególne osoby;

^d w tabeli uwzględniono komendanta sekcji sanitarnej Odcinka I por. Michała Bohma, który jest nieobecny na liście sporządzonej przez redaktorów trzeciego tomu *Obrony Lwowa*;

^e wśród nich ks. dr Gerard Szmyd, który służył również jako kapelan, i ksiądz Stanisław Kępiński;

^f wśród nich dentysta Artur Brich i technik dentystyczny Otto Siedlaczek;

^g kapelan ks. Jan Dorda.

Źródło: Oprac. własne autora na podstawie: CAW-WBH, WBH, sygn. 341.1.118, Raport dzienny sekcji sanitarnej I Odcinka za 6 XI 1918 r., Lwów, 7 XI 1918 r., b.p.; *Obrona Lwowa*, 3:passim.

Nieco wyższe dane zostały zawarte w raporcie Referatu Sanitarnego z 24 listopada 1918 r. W dokumencie podano, że personel sanitarny i medyczny liczył 26 lekarzy, 48 medyków, 32 oficerów, 187 żołnierzy oraz 311 sanitariuszek. Stan zmniejszył się o 13 osób (ze służby medycznej odeszło 15, dwie nowe – lekarz i medyk – doszły).⁵¹ Oznacza to, że w rzeczywistości przez szeregi służby medycznej Wojska Polskiego we Lwowie przewinęło się więcej osób, niż wskazują na to ustalenia autorów trzeciego tomu *Obrony Lwowa*.

Zadania służby medycznej

Już 3 listopada Naczelna Komenda Wojska Polskiego wydała rozkaz, w którym ogólnikowo podzielono zadania pomiędzy szpitalami a punktami opatrunkowymi. W dokumencie polecono, by rannych kierować na „Technikę”,⁵² co można zinterpretować w ten sposób, że punkty miały zapewniać jedynie pierwszą pomoc, a następnie wysyłać opatrzonych do szpitala. Mogły również zająć się lżej rannymi, którzy nie wymagali bardziej zaawansowanej pomocy.

Punkty sanitarne miały obowiązek codziennego przysyłania raportów o liczbie rannych (dzielonych na lekko i ciężko rannych) i poległych. Mienie tych ostatnich miało być znoszone w workach do Domu Techników z wyraźnym oznaczeniem ich zmarłego właściciela. W rozkazie dziennym z 7 listopada nakazano sanitariuszom obowiązkowe noszenie opasek Czerwonego Krzyża wraz z legitymacjami. Te miały być sprawdzane przez żandarmerię, która miała zadbać o to, by oznaczenia służby sanitarnej nie były noszone przez osoby niepowołane. Zaznaczono również, by zdecydowanie przeciwdziałać przypadkom otwierania ognia do pojazdów, budynków oraz osób z symbolem Czerwonego

⁵¹ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.73, Raport dzienny Referatu Sanitarnego, Lwów, 24 XI 1918 r., b.p.

⁵² Ibid., Rozkaz Komendy Naczelnej Wojska Polskiego o utworzeniu punktów opatrunkowych Czerwonego Krzyża, Lwów, 3 XI 1918 r., b.p.

Krzyża,⁵³ co pośrednio potwierdza doniesienia o nieprzestrzeganiu przez część polskich żołnierzy prawa wojennego w dniach poprzednich.⁵⁴ Od 6 listopada wszystkie punkty opatrunkowe miały po udzieleniu pomocy rannym wysyłać ich do najbliższych szpitali wojskowych.⁵⁵

Rozkaz przeniesienia wszystkich ciężko rannych do obu istniejących wówczas szpitali wojskowych wydano 13 listopada. Lekko ranni mieli pozostać w punktach opatrunkowych. Kwestię leczenia rannych i chorych w domach prywatnych pozostawiono do rozpatrzenia komendantom szpitali lub lekarzom nadzorującym udzielanie pomocy w poszczególnych sektorach.⁵⁶ Zdarzały się przy tym wypadki wysyłania lekarzy do rannych przechowywanych w domach prywatnych.⁵⁷ 25 listopada Komenda Miasta Lwów wydała rozkaz przeniesienia wszystkich chorych i ciężko rannych żołnierzy do szpitala garnizonowego oraz Szpitala nr I. Lekko ranni mogli pozostać w szpitalach odcinkowych, a wszystkich z dolegliwościami wenerycznymi skierowano do szpitala garnizonowego.⁵⁸

W rozkazie nr 11 z 14 listopada wymieniono szpitale wojskowe nr I i II w spisie miejsc wyznaczonych na magazyny wojskowe.⁵⁹ Powyższa decyzja wiązała się z licznymi zagrożeniami dla personelu medycznego i pacjentów. Czyniła ze szpitali potencjalny cel ataków piechoty przeciwnika oraz ostrzału artyleryjskiego. Nie była również zgodna z obowiązującymi ówczesnie (jak i dzisiaj zresztą) regułami prowadzenia działań wojennych, które zakazywały wykorzystywania obiektów oznaczonych znakiem Czerwonego

⁵³ Ibid., sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 4 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 7 XI 1918 r., 5–6; LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 4 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 7 XI 1918 r., 2.

⁵⁴ Jeden z takich wypadków miał miejsce 3 listopada. Kozubel, *Ukraińscy Strzelcy Siczowi 1914–1920* (Oświęcim: Napoleon V, 2015), 181 (przypis 62). Analogiczny rozkaz po stronie ukraińskiej wydał 3 listopada otaman Dmytro Witowski; Centralny Derżawnyj Archiw Wysszych Orhaniw Włady i Uprawlinnja Ukrajiny w Kyjewi, Naczalna komanda Ukrainśkoji hałyčkoji armiji 1918–1924 rr., zesp. 2188, op. 4, sp. 24, Rozkaz naczelnika Ukrainśkoji Generalnej Komendy Wojskowej otamana Dmytra Witowskiego nr 6, Lwów, 3 XI 1928 r., 10.

⁵⁵ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 5 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 8 XI 1918 r., 8.

⁵⁶ Ibid., Rozkaz dzienny nr 10 Komendy Naczelnej Wojska Polskiego we Lwowie, Lwów, 13 XI 1918 r., 21–22; LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 10 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 13 XI 1918 r., 13–14.

⁵⁷ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.70, Rozkaz ppor. Karola Rutkowskiego do dr. Tadeusza Mikołajewskiego, Lwów, 14 XI 1918 r., 17.

⁵⁸ Ibid., sygn. I.341.1.69, Rozkaz dzienny nr 22 Komendy Miasta Lwów, Lwów, 25 XI 1918 r., 4.

⁵⁹ Ibid., sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 11 Komendy Naczelnej Wojska Polskiego we Lwowie, Lwów, 14 XI 1918 r., 25–26.

Krzyża do celów niezwiązanych z opieką medyczną nad rannymi żołnierzami i niesieniem pomocy ludności cywilnej.⁶⁰

Na dzień 19 listopada wyznaczono poranne wizyty lekarskie. Miały się odbywać we wszystkich polskich oddziałach polowych od godziny 7 rano.⁶¹ Powyższe działania miały związek, o czym jednak w rozkazie dziennym nie powiedziano, z planowaną na 21 listopada większą akcją zaczepną. Pomimo przybycia licznych posiłków z Przemyśla oddziały lokalne miały – z powodu znajomości miasta oraz zahartowania w walkach w terenie zabudowanym – pełnić ważną rolę w natarciach na ukraińskie pozycje. Niezbędne więc było sprawdzenie stanu zdrowia żołnierzy i bojowników w trakcie krótkiego rozejmu,⁶² podpisanego zresztą tego samego dnia, w którym wydano rozkaz dzienny nr 16 (19 listopada).

Niezwykle ważne w umowie o zawarciu zawieszenia broni było uzgodnienie kwestii związanych z działalnością sanitariuszy oraz ochrony szpitali. Obie strony stwierdziły, iż patrole sanitarne, pojawiające się na linii frontu, będą liczyły do pięciu osób, które będą zaopatrzone w wyraźne opaski z Czerwonym Krzyżem. Co niezmiernie ważne, w umowie zapisano, iż nie mają one prawa pojawić się na polu walki w trakcie wymiany ognia, co wcześniej zdarzało się niejednokrotnie i powodowało duże straty wśród sanitariuszy i sanitariuszek. W nocy patrole sanitarne miały oświetlać swe oznaczenia celem uniknięcia ostrzału strony przeciwnej. W przypadku ostrzelania sanitariuszy każda ze stron miała za otwarcie ognia pociągać do odpowiedzialności żołnierzy. Uzgodniono również, iż artyleria nie będzie bombardować wszelkich budynków pełniących funkcje szpitali i oznaczonych Czerwonym Krzyżem. Szpitale mogły posiadać maksymalnie 15-osobową załogę mającą chronić budynek,⁶³ prawdopodobnie przed szabrownikami lub włóczącymi się jeszcze po Lwowie „heimkehrowcami”.⁶⁴

⁶⁰ W 1918 r. prowadzący działania wojenne w Galicji Wschodniej powinni kierować się postanowieniami międzynarodowej konwencji genewskiej o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych z 6 VII 1906 r. oraz regulaminu haskiego, który był załącznikiem do II (z 29 VII 1899 r.) i IV konwencji haskiej (z 18 X 1907 r.). Problem łamania prawa międzynarodowego i ówczesnych obyczajów wojennych zostanie omówiony w dalszej części tekstu.

⁶¹ LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 16 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 19 XI 1918 r., 29; CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 16 Komendy Naczelnej Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 19 XI 1918 r., 43.

⁶² CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Dodatek do rozkazu dziennego nr 16, Lwów, 19 XI 1918 r., 45.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Heimkehrowcy (od niem. *Heimkehr* – powrót) – byli jeńcy wojenni z armii austro-węgierskiej, którzy wracali z niewoli rosyjskiej od momentu wkroczenia wojsk państw centralnych na Ukrainę i Białoruś.

Od 17 listopada w Szpitalu nr I prowadzono metryki zgonów, zajmował się nimi kapelan. Osobną listę, w oparciu o informacje z pozostałych szpitali i punktów opatrunkowych, prowadził kapelan urzędujący przy Komendzie Naczelnej WP we Lwowie. Zarządy szpitali i patrole sanitarne miały zbierać informacje dotyczące m.in. imienia, nazwiska, miejsca urodzenia, zamieszkania oraz śmierci czy przyczyn zgonu. Raporty miały być tworzone w oparciu o legitymacje poległych lub inne dokumenty, znalezione przy zmarłym i umożliwiające jego identyfikację. W przypadku ich braku konieczne było odnalezienie co najmniej dwóch świadków śmierci, najlepiej osób znających denata, które miały podpisać oświadczenie, które następnie dołączane było jako aneks do raportu. W przypadku braku nawet tej możliwości identyfikacji lub potwierdzenia personaliów poległego rozkaz przewidywał obligatoryjne zrobienie ciała dwóch fotografii, które miały być dołączone do metryki.⁶⁵

O tym, jak kapelani wywiązywali się z wyznaczonego im zadania, wiele mówiła treść rozkazu Naczelnej Komendy WP we Lwowie nr 17 z 20 listopada. Polskie dowództwo wytknęło autorom metryk, że listy poległych są niekompletne pod wieloma względami. Niepełne były zwłaszcza informacje dotyczące nieboszczyków. Krytyka nie dotyczyła jedynie Szpitala nr I, gdyż jako jedyny nie miał obowiązku wysłania informacji uzupełniających do komendanta Służby Sanitarnej.⁶⁶

Transport

Od pierwszych dni istnienia służby medycznej nie posiadała ona swojego taboru do zwożenia rannych oraz ciał poległych ani nawet pojazdów dla kierujących ową służbą. 6 listopada dr Czyżewicz, pełniący już funkcję komendanta Szpitala nr I, otrzymał rozkaz zarekwirowania dla celów służby medycznej samochodu osobowego należącego do hrabiego Jana Korytowskiego.⁶⁷

Kwestię wykorzystywania pojazdów mechanicznych przez służbę sanitarną uregulowano 8 listopada. Przy okazji zakazu wożenia kobiet zaznaczono, iż nie objęto nim podwożenia sanitariuszek. Ciężarówki i samochody

⁶⁵ LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, spr. 52, Rozkaz Komendy Naczelnej WP w sprawie prowadzenia metryk śmierci, Lwów, 17 XI 1918 r., 5–6; CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 14 Komendy Naczelnej Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 17 XI 1918 r., 36.

⁶⁶ LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 17 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 20 XI 1918 r., 32; CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 17 Komendy Naczelnej Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 20 XI 1918 r., 47.

⁶⁷ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.72, Rozkaz dla dr. Adama Czyżewicza, Lwów, 6 XI 1918 r., 19.

oznaczone Czerwonym Krzyżem mogły być stosowane jedynie do ewakuacji rannych i transportu sanitariuszy na pole walki. Żandarmeria była zobowiązana do sprawdzania, czy powyższe pojazdy nie są aby wykorzystywane niezgodnie z przeznaczeniem, tym bardziej przez osoby spoza służb sanitarnych. W rozkazie zwracano się również do komendantów punktów opatrunkowych, by donieśli o tym, czy na wyposażeniu podległych im oddziałów znajdują się samochody lub ciężarówki.⁶⁸

Rozkazem dziennym nr 7 z 10 listopada sformowano przy Szpitalu nr I park samochodowy. W jego skład weszły wszystkie pojazdy oznaczone Czerwonym Krzyżem. Inne szpitale wojskowe i punkty opatrunkowe miały się zwracać telefonicznie do Szpitala nr I z prośbą o przysłanie samochodów lub ciężarówek.⁶⁹

Do transportowania rannych już od pierwszych dni walk wykorzystywano podwozy. 10 listopada Komenda Naczelna zezwoliła lekarzom odcinkowym na „stałe”, tj. czas nieokreślony, rekwirowanie pary koni i jednej fury do dyspozycji służby sanitarnej sektora.⁷⁰

Pochwały

W rozkazie z 12 listopada wyrażono uznanie lekarzom i sanitariuszom, którzy nieśli pomoc rannym „często wśród gradu kul” i okazując „tyle poświęcenia i pogardy śmierci”. Pochwalono dr. Domaszewicza, lekarzy Koskowskiego i Marię Prokopowicz oraz sanitariuszy: Jana Czartoryskiego, Annę Lesiecką, Antoninę Mokłowską⁷¹ i Bronisławę Trutnerównę.⁷² Następnego dnia wyrażono uznanie sanitariuszkom Oldze Mamiakównie i Helenie Wolińskiej.⁷³

⁶⁸ Ibid., sygn. I.341.1.67. Rozkaz dzienny nr 5 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 8 XI 1918 r., 8.

⁶⁹ Ibid., Rozkaz dzienny nr 7 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 10 XI 1918 r., 15; LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 7 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 10 XI 1918 r., 7.

⁷⁰ LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 7 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 10 XI 1918 r., 8; CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 7 Komendy Naczelnej WP we Lwowie, Lwów, 10 XI 1918 r., 15.

⁷¹ W dokumentach widnieje również pod imieniem Janina.

⁷² LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 9 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 12 XI 1918 r., 12; CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 9 Komendy Naczelnej Wojska Polskiego we Lwowie, Lwów, 12 XI 1918 r., 18.

⁷³ LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 10 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 13 XI 1918 r., 14; CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 10 Komendy Naczelnej Wojska Polskiego we Lwowie, Lwów, 13 XI 1918 r., 22.

Kolejnego dnia, 14 listopada, udzielono pochwały kolejnym odważnym sanitariuszkom: Jadwidze Brudniakówniej, Irenie Czarnockiej, Stefanii Prokieszówniej oraz siostram Sochockim – Janinie i Marii.⁷⁴ Dwa dni później podczas udzielania pomocy rannym wyróżnili się: lekarze Bronisław Frankowski, Stanisław Hiller, Adam Sołtysik, sanitariusze Kozdrowicz i Władysław Malczewski oraz sanitariuszki Stanisława Bernacka, Wanda Czerkawska, Zofia Karwaj, Kwiatkiewiczówna, Jadwiga Stembartówna i Emilia Żurawska.⁷⁵ Co ciekawe, z nieznanых powodów nie uhonorowano lekarza Adamczewskiego, pomimo wniosku dowództwa III Odcinka (czego nie odmówiono sanitariuszkom Karwaj i Żurawskiej).⁷⁶ 17 listopada Odcinek „Podzamcze” przedstawił do wyróżnienia siostry Czerwonego Krzyża: Antoninę Kuźmińską, Stanisławę Wachowską i Józefę Ważną; ale z niewiadomych przyczyn nie wymieniono ich w rozkazach dziennych wydanych w następnych dniach.⁷⁷

Również 17 listopada Komenda Naczelna udzieliła pochwały poległej sanitariuszce Anatoli Bieganównie, która zginęła poprzedniego dnia. Poza tym wymieniono medyków Sołtysika, Hillera, Frankowskiego oraz sanitariuszki: Czerkawską, Karwaj, Kwiatkowiczównę⁷⁸, Bernacką, Jadwigę Sztembartówną, Żurawską, a także Kozdrowiczową⁷⁹ i Malczewskiego.⁸⁰

Z kolei 20 listopada wyróżniono jedynie Mokłowską.⁸¹ Następnego dnia wymieniono: lekarzy Mariana Giżyckiego, Romana Szerczynowicza i plutonowego-sanitariusza Tadeusza Popiela, a także sanitariuszki: Eugenię Aleksandrowiczówną, Wiktorię Gwizdakówną, Szajowiczówną, Marię

⁷⁴ LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 11 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 14 XI 1918 r., 15; CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 11 Komendy Naczelnej Wojska Polskiego we Lwowie, Lwów, 14 XI 1918 r., 25.

⁷⁵ LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 14 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 17 XI 1918 r., 24; CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 14 Komendy Naczelnej Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 17 XI 1918 r., 36.

⁷⁶ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.70, Raport ppor. Karola Rutkowskiego do Komendy Naczelnej Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 16 XI 1918 r., 20.

⁷⁷ Ibid., Raport ppor. Karola Rutkowskiego do Komendy Naczelnej Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 17 XI 1918 r., 22.

⁷⁸ Imienia nie udało się ustalić.

⁷⁹ Imienia nie udało się ustalić.

⁸⁰ LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 52, Rozkaz Komendy Naczelnej W. P. w sprawie prowadzenia metryk śmierci, Lwów, 17 XI 1918 r., 6.

⁸¹ Ibid., Rozkaz dzienny nr 17 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 20 XI 1918 r., 32; CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 17 Komendy Naczelnej Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 20 XI 1918 r., 47.

Winter, Wandę Ziembicką i Leonie Znańską.⁸² Po zakończeniu walk Komenda Naczelna zdecydowała się na wyróżnienie w rozkazie z 23 listopada następujące osoby: dr. Wojciechowskiego, dr. Kalinę, prof. Hornowskiego, chor. sanitariusza Jerzego Görtza, sanitariuszy Kępińskiego,⁸³ Jana Sobolewskiego, Maksymiliana Weinberga, Teresę Barańską, Feliksę Grabską, Olę Grańtowicz, Izabelę Torosiewicz oraz studenta medycyny Karola Ostrowskiego.⁸⁴

Straty osobowe

Służba medyczna i sanitarna Wojska Polskiego we Lwowie ponosiła również straty. Wielu informacji w tym zakresie dostarcza trzeci tom *Obrony Lwowa*, którego redaktor ustalił, że wyniosły one 25 rannych, 7 poległych, 1 zaginionego i 1 wziętego do niewoli członka personelu. Dokumenty archiwalne, do których dotarłem, pozwalają jednak stwierdzić, że straty były trochę większe. Ustaliłem, że wyniosły one co najmniej 27 rannych, 7 poległych, 1 zaginionego i 2 wziętych do niewoli członków personelu.

Okoliczności śmierci lub odniesienia obrażeń członków personelu medycznego i sanitarnego były różne. Najczęściej były one następstwem udzielania pomocy rannym w trakcie wymiany ognia lub ostrzału artyleryjskiego. Straty personelu medycznego i sanitarnego Wojska Polskiego we Lwowie przeważnie nie wynikały z celowego działania przeciwnika. W trakcie walk o Lwów doszło do sporadycznych przypadków ostrzelania polskich sanitariuszy i medyków, którzy nie wykorzystywali broni i nie podejmowali jakichkolwiek wrogich działań wobec strony ukraińskiej.⁸⁵

Podczas walk rany odnieśli: pchor. medyk Władysław Rauch (raniony 2 listopada, prawdopodobnie pierwszy ranny członek służby sanitarnej),⁸⁶ Edmund Sikorski (6 listopada),⁸⁷ sierżant Antoni Furman⁸⁸ i szeregowy Jan Olbert (obaj ranieni 7 listopada),⁸⁹ sekcyjny Andrzej Badioch (8 listopada),⁹⁰

⁸² LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 55, Rozkaz dzienny nr 18 Naczelnej Komendy Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 21 XI 1918 r., 33; CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 18 Komendy Naczelnej Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 21 XI 1918 r., 50.

⁸³ Imienia nie udało się ustalić.

⁸⁴ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 17 Komendy Naczelnej Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 20 XI 1918 r., 47; sygn. I.341.1.69, Rozkaz dzienny nr 20 Komendy Miasta Lwowa, Lwów, 23 XI 1918 r., 2.

⁸⁵ Patrz np. Kuźma, *Lystopadowi dni*, 205.

⁸⁶ *Obrona Lwowa*, 3:36.

⁸⁷ *Ibid.*, 304.

⁸⁸ *Ibid.*, 299.

⁸⁹ *Ibid.*, 303.

⁹⁰ *Ibid.*, 297.

szeregowi Stefan Makowski (8 listopada),⁹¹ Mieczysław Orlik (8 listopada)⁹² i Michał Sarnowski (8 listopada),⁹³ Artur Brich (z zawodu dentysta, który służył w I Odcinku, raniony 9 listopada),⁹⁴ sierżant Jan Fusiński (9 listopada)⁹⁵ i sekcyjny Tadeusz Lutczyn (9 listopada),⁹⁶ sanitariuszka III Odcinka Wilma Bojanowska oraz sekcyjny Michał Czeremes (oboje 10 listopada),⁹⁷ szeregowy Karol Komora (11 listopada),⁹⁸ pchor. medyk Stefan Kwiatkowski ps. Kazimierz Litwinowicz⁹⁹ i szeregowy Antoni Kowalkowski (obaj 13 listopada),¹⁰⁰ starszy szeregowy Władysław Karpiel oraz szeregowy Feliks Kirchner (obaj 14 listopada),¹⁰¹ sanitariuszka Helena Ciechowska (15 listopada),¹⁰² szeregowy Marian Holinaty (16 listopada),¹⁰³ szeregowy Władysław Zamojski (18 listopada),¹⁰⁴ a także sekcyjny Władysław Siatecki (21 listopada).¹⁰⁵ Nie udało mi się ustalić dni, w których ranni zostali ppor. Sołtysik, medyk pełniący służbę lekarską na II Odcinku, Wolińska, sanitariuszka III Odcinka, i Zofia Górka, sanitariuszka V Odcinka.¹⁰⁶

Wśród poległych znaleźli się 4 listopada chor. medyk Stanisław Krywald,¹⁰⁷ 14 listopada od odniesionych dwa dni wcześniej ciężkich ran zmarł ppor. medyk Henryk Eile.¹⁰⁸ 16 listopada zginęła Anatola Bieganówna, sanitariuszka II Odcinka, podczas udzielania pomocy rannemu w trakcie wymiany ognia.¹⁰⁹ Dwa dni później zmarła Aleksandra Meryniakówna,

⁹¹ Ibid., 302.

⁹² Ibid., 303.

⁹³ Ibid., 304.

⁹⁴ Ibid., 41.

⁹⁵ Ibid., 299.

⁹⁶ Ibid., 301.

⁹⁷ Ibid., 113.

⁹⁸ Ibid., 300.

⁹⁹ Ibid., 119.

¹⁰⁰ Ibid., 300.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Ibid., 298.

¹⁰³ Ibid., 300.

¹⁰⁴ Ibid., 306.

¹⁰⁵ Ibid., 304.

¹⁰⁶ Ibid., 90, 134 i 169.

¹⁰⁷ Ibid., 83.

¹⁰⁸ Ibid., 298.

¹⁰⁹ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.67, Rozkaz dzienny nr 20 Komendy Naczelnej Wojsk Polskich we Lwowie, Lwów, 23 XI 1918 r., 55; *Obrona Lwowa*, 3:77.

sanitariuszka III Odcinka, która została ranna 12 listopada.¹¹⁰ 21 listopada życie straciła, niosąc pomoc rannemu, Helena Kotowska, sanitariuszka Pododcinka „Zamarstynów”.¹¹¹ Pięć dni później zmarła od ran Klotylda Bieniakówna, sanitariuszka III Odcinka.¹¹² 18 listopada ciężko ranny został szeregowy Franciszek Spalstein, z zawodu prawnik, który zmarł 4 grudnia 1918 r.¹¹³

Dwie nieustalone z nazwiska sanitariuszki zostały ranne w wyniku ukraińskiego ostrzału artyleryjskiego, ale pośrednio za ich obrażenia odpowiedzialna była... żandarmeria Wojska Polskiego. Szczegóły tamtego wydarzenia zawierają korespondencje między dr. Domaszewiczem, komendantem Szpitala nr I, ppłk. Adamem Helmem-Pirgo, dowódcą żandarmerii wojskowej oraz Komendą Naczelną Wojska Polskiego we Lwowie. W swym liście z 14 listopada 1918 r. komendant szpitala żalił się, że dwa dni wcześniej żandarmeria aresztowała 3 siostry-sanitariuszki, które podejrzewano o szpiegostwo na rzecz Ukraińców. Jedną z nich wypuszczono, ale dwie pozostałe przetrzymywano dalej w areszcie. 14 listopada areszt znalazł się pod ostrzałem ukraińskiej artylerii. Wystraszeni żandarmi natychmiast uciekli, pozostawiając w celach sanitariuszki i innych więźniów. Wtedy doszło do tragedii. Tego samego dnia ok. godz. 22.00 w nocy do Szpitala nr I przywieziono 4 ciężko ranne kobiety, w tym dwie aresztowane sanitariuszki.¹¹⁴

Komendant placówki medycznej szybko napisał list do Naczelnej Komendy Sanitarnej: „Fakt ten, który w skutkach swych pociągnął ciężkie rany i kalectwo siostr zasługuje na napiętnowanie tem bardziej, że siostrom owym nie zdołano udowodnić winy zbrodni szpiegostwa, czy też innego przekroczenia”.¹¹⁵ W dalszej części listu prosił o wszczęcie postępowania w sprawie aresztu oraz wydanie rozkazu obligującego żandarmerię, by ta w przypadku ponownego aresztowania sanitariuszek natychmiast powiadomiła o tym szpital. Chciał również, aby potencjalne aresztowania odbywały się jedynie na terenie placówki medycznej i tylko w obecności jej komendanta.¹¹⁶ Wzburzony ppłk Helm-Pirgo odpowiedział w następujący sposób na powyższy zarzut pod adresem swych podkomendnych:

¹¹⁰ *Obrona Lwowa*, 3:131.

¹¹¹ *Ibid.*, 219. CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.69, Rozkaz dzienny nr 22 Komendy Miasta Lwowa, Lwów, 25 XI 1918 r., 3.

¹¹² *Obrona Lwowa*, 3:127.

¹¹³ *Ibid.*, 304.

¹¹⁴ LODAU, TBHLWP-W, zesp. 257, op. 1c, sp. 58, Raport komendanta Szpitala nr 1 Wojsk Polskich na Technice do Naczelnej Komendy Sanitarnej, Lwów, 14 XI 1918 r., 1.

¹¹⁵ *Ibid.*, 2.

¹¹⁶ *Ibid.*

„W pierwszej linii proszę o zrobieniu uważnym tego, zdaje się bardzo młodego pana, który przedłożony raport pisał, aby na wyrazy używane w raportach więcej uważał. Użył on słów, że «cała żandarmeria uciekła, pozostawiając pięć kobiet zamkniętych w pokoju».

Otóż konstatuję, że cała komenda wraz [z] ludźmi na rozkaz Komendy Naczelnej miała być w pogotowiu w szkole Konarskiego. Ponieważ ta szkoła daleko więcej jest exponowaną i w niebezpieczniejszym położeniu aniżeli budynek komendy żand[armerii], przeto pozostawiono wszystkich jeńców i internowanych (a więc także i kobiety) w budynku żandameryi, a to tem więcej, że przy alarmie nie było czasu na ewakuowanie tych jeńców co dowodzi także fakt, że całe pogotowie żandarmerii natychmiast odesłać zostało na linię bojową, gdzie (z wyjątkiem 2 oficerów i 15 ludzi warty na Chocimskiej 1.2) z bardzo skuteczną pomocą przyszło. Cały sztab komendy przez cały czas krytyczny pozostał w szkole Konarskiego a więc więcej exponowanym punkcie, aniżeli za taki budynek żandarmerii mógł być uważany, dalej, że nieszczęśliwy traf chciał, że właśnie w ten (a był wtedy już cały sztab z ludźmi z powrotem) budynek pocisk upadł, nie mogła komenda przewidzieć zresztą i w szkołę Konarskiego nie mniej trafiały pociski. Internowanie wczoraj ranionych siostr zarządziła telef. Komenda Naczelna bez podania powodów i zwrócił się W.A. [nie udało się ustalić, co oznacza skrót - przyp. M.B.K.] do niej o podanie tychże, które jednak jeszcze nie nadeszły.

Wobec przedstawionych faktów nie poczuwa się Komenda do jakiegokolwiek bądź przeoczenia a tem mniej winy i prosi o wydanie rozkazu by przedstawione fakty były bezwarunkowo do wiadomości tych wszystkich podane, którzy mogą być już podobnych zdań jakie w raporcie szpitalu są wyrażone, celem uniknięcia dalszych fałszywych pogłosek o tchórzliwym znalezieniu się żandarmerii a tem samem obniżenia jej autorytetu u ludności”¹¹⁷

Spór nie został rozwiązany, a przynajmniej na to wskazują kolejne korespondencje. Podpułkownik Hełm-Pirgo i dr Domaszewicz obstawali przy swojej interpretacji wydarzeń:

„W odpowiedzi na pismo z dnia 15/XI.- L.15 – donosi się że raport wysłany przez Kom[endant]a tut[ejszego] szpitala dnia 14/XI 1918 – został spisany – na podstawie doniesienia i z przytoczeniem słów – rannych sanitaryuszek które to słowa i w raporcie zaznaczono i powtórzone – a za które można pociągnąć do odpowiedzialności owe sanitaryuszki.

Jednak Kom[endant] tut[ejszego] szpitala zastrzega się z góry przed wyrażeniem swoich opinii o wieku obywateli pracujących w tut[ejszej]

¹¹⁷ Ibid., Raport Dowództwa Żandarmerii Wojsk Polskich we Lwowie do Naczelnej Komendy WP we Lwowie, Lwów, 15 XI 1918 r., 3–4. Podkreślenia w oryginale.

Komendzie i uznaje we wszelkich raportach i doniesieniach tylko ton urzędowy.

Dalej donosi się – że tut[ejsza] Komenda – wysyłając powyższy raport z 14/XI. – nie miała na celu rozsiewania pogłosek fałszywych – czy też ubliżających o znalezieniu się żandarmeryi – i ubliżaniu jej autorytetu – tylko podanie do wiadomości i stwierdzenia podanego przez sanit[ariuszki] faktu”.¹¹⁸

Poza stratami w zabitych i rannych doszło również do przypadków wzięcia członków służby medycznej do niewoli. 5 listopada żołnierze ukraińscy schwytali ppor. Franciszka Mariana Usarza, jednego z medyków V Odcinka.¹¹⁹ 17 listopada do niewoli trafiła Mokłowska, którą po przesłuchaniu trzy dni później wypuszczono (w podziękowaniu za to, że przed ujęciem przez wrogi patrol udzieliła pomocy żołnierzowi ukraińskiemu) i odprowadzono na polski posterunek na rogu ul. Stryjskiej.¹²⁰ W trakcie walk zaginął z kolei sanitariusz Roman Sknurzył z Pododcinka „Obóz Janowski”.¹²¹

Zdecydowanie jedną z najbardziej kontrowersyjnych kwestii dotyczących służby medycznej i sanitarnej podczas walk miejskich o Lwów były przypadki ostrzelania jej członków przez żołnierzy przeciwnika. Każdy tego typu akt popełniony przez Ukraińców był natychmiast przedstawiany przez propagandę jako dowód na „hajdamackie” okrucieństwo przeciwnika i służył niejednokrotnie jako usprawiedliwienie (a czasem zachętę) dla łamania prawa międzynarodowego przez polskich żołnierzy. Przodowała w tym aspekcie przede wszystkim redakcja lwowskiej *Pobudki*.¹²² Jak jednak wskazują informacje z dokumentów archiwalnych oraz relacji uczestników walk, wiele sytuacji nie wpisywało się w manichejski obraz świata i wojny.

Kontrowersje budzą doniesienia o tym, że garstka medyków i sanitariuszy oraz sanitariuszek brała czynny udział w walkach z bronią w rękę, nosząc jednocześnie białe opaski z Czerwonym Krzyżem. Przypadki nadużywania tego symbolu przez polskich uczestników walk o Lwów pojawiały się głównie w relacjach i dokumentach ukraińskich, stąd w pełni uzasadniona jest ostrożność historyka przy interpretowaniu tych doniesień. Okazuje się jednak, że przynajmniej część takich wypadków nie była wymysłem

¹¹⁸ Ibid., Raport komendanta Szpitala nr 1 dr Aleksandra Domaszewicza do Naczelnej Komendy W. P. we Lwowie, Lwów, 16 XI 1918 r., 12–13.

¹¹⁹ *Obrona Lwowa*, 3:190.

¹²⁰ CAW-WBH, WBH, I.341.1.73, Raport Janiny (Antoniny) Mokłowskiej dotyczący wzięcia jej do niewoli ukraińskiej, Lwów, 20 XI 1918 r., b.p.

¹²¹ *Obrona Lwowa*, 3:208.

¹²² Karpus i Klimecki, *Walki o Lwów*, 120, 124–125. *Pobudka* – polska gazeta wydawana od pierwszego dnia walk miejskich o Lwów. Na jej łamach pojawiały się informacje o starciach, przeważnie mające na celu „pokrzepienie serc” walczących oraz polskiej ludności cywilnej.

propagandy ukraińskiej. Świadczą o tym choćby adnotacje umieszczone przy imionach i nazwiskach uczestników walk w trzecim tomie *Obrony Lwowa*. Redaktorzy w niektórych przypadkach pisali wprost, że dana osoba, pomimo pełnienia służby sanitarnej lub medycznej, walczyła z bronią w rękę. Choć na pochwałę zasługują patriotyzm i odwaga tych członków służby medycznej, to zdecydowanej krytyce należy poddać wykorzystywanie przez nich znaku Czerwonego Krzyża jako swego rodzaju „tarczy” mającej zniechęcić przeciwnika do oddania strzału w ich kierunku.

Jeden z takich wypadków opisała w swym raporcie sanitariuszka Mokłowska. Została wzięta do niewoli 17 listopada 1918 r. Właśnie wtedy, podczas przesłuchania oficerowie ukraińscy poinformowali ją, że poza przypadkami ostrzeliwania przez polskich żołnierzy budynków ze znakiem Czerwonego Krzyża doszło również do wykorzystania bojowego polskiego samochodu oznaczonego tym symbolem. Pojazd miał zatrzymać się na ulicy przed Bankiem Austro-Węgierskim, aby zabrać rannych, ale znajdujący się w nim mundurowi, niesprovokowani, otworzyli ogień do żołnierzy ukraińskich.¹²³

Do udziału w walkach, pomimo pełnienia służby w charakterze sanitariuszki, przyznała się w swych wspomnieniach Brudniakówna:

„Zgłosiłam się w szkole Konarskiego, gdzie, ponieważ nie umiałam obchodzić się z bronią, a miałam natomiast ukończony kurs ratowniczy w harcerstwie, przydzielono mnie do służby sanitarnej. [...] Wtedy zostałam przydzielona do służby frontowej jako sanitariuszka na placówce Bema, gdzie pozostałam aż do 22 listopada. Będąc na placówce nauczyłam obchodzić się z bronią, a następnie kilka razy brałam udział w walkach z bronią w rękę, jak np. przy odbijaniu zajętej przez Ukraińców kamienicy przy ul. Bema 8. Raz przypadkowo słyszałam rozmowę, że zajęlibyśmy koszary Ferdynanda [jeden z najważniejszych taktycznie punktów obrony strony ukraińskiej – przyp. M.B.K.], gdyby było możliwe dostarczenie na placówkę jakiegoś materiału wybuchowego celem podłożenia go pod bramę i wysadzenia tejże, ewentualnie zrobienie wyłomu w murze. Zgłosiłam się na ochotnika, że przyniosę potrzebny materiał, jednak początkowo w składzie amunicji nie chciano mi potrzebnego materiału wydać, mimo, że posiadałam pismo z komendy sektora. Dopiero na interwencję dr Węgrzynowskiego, ówczesnego szefa sanitarnego, wydano mi dwie dość duże puszki dynamitu, czy też ekrazytu, które, wśród gradu kul przeniosłam na Sektor Bema...”¹²⁴

¹²³ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.73, Raport Janiny (Antoniny) Mokłowskiej dotyczący wzięcia jej do niewoli ukraińskiej, Lwów, 20 XI 1918 r., b.p.

¹²⁴ Cyt. za: Maleczyńska, „Harcerki lwowskie,” 109–110.

Choć w artykule 8 międzynarodowej konwencji genewskiej o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych podano, że „lotne formacje sanitarne, to jest takie, które są przeznaczone do towarzyszenia armji podczas wojny, oraz stałe zakłady sanitarne będą uszanowane przez strony walczące i otaczane ich opieką”, to już w następnym stwierdzono jednoznacznie, że „opieka należna formacjom lotnym i zakładom sanitarnym ustaje z chwilą posiłkowania się nimi w celu dokonania czynów na szkodę nieprzyjaciela”.¹²⁵ W artykule 28 zobowiązano strony walczące do zwalczania nadużywania flag i opasek Czerwonego Krzyża, tak przez własnych wojskowych, jak i cywilów.

Żołnierze i ochotnicy, którzy byli członkami służby medycznej oraz sanitarnej i jednocześnie brali aktywny udział w walkach, bardzo często otrzymywali obrażenia spowodowane ogniem przeciwnika. W przypadku Odcinka II trzech członków tej służby: ppor. Franciszek Kmiotowicz (służył jako lekarz), chor. Krywald (medyk) i ppor. Sołtysik (również służył jako lekarz) walczyło z bronią w ręku. Jedynie Kmiotowicz nie odniósł obrażeń, 4 listopada poległ Krywald, a Sołtysik został ranny.¹²⁶ Bardzo liczna była za to grupa podoficerów i żołnierzy przydzielonych do służby w obu szpitalach, która nie miała jasno określonych zadań (np. służby jako sanitariusze), ale poniosła w różnych okolicznościach śmierć lub odniosła rany.¹²⁷ Być może wchodzili oni w skład wymienionych w artykule 8 konwencji genewskiej pikiet ochraniających nieuzbrojonych sanitariuszy, ale nie udało mi się znaleźć informacji potwierdzającej lub dementującej moje przypuszczenia.

Podsumowanie

Według danych zawartych w trzecim tomie *Obrony Lwowa* w trakcie walk miejskich o stolicę Galicji od 1 do 22 listopada 1918 r. służba medyczna i sanitarna Komendy Naczelnej Wojska Polskiego we Lwowie udzieliła pomocy 438 rannym i 202 chorym polskim żołnierzom, 148 rannym cywilom i ok. 300 rannym żołnierzom sił zbrojnych Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej. Ostatnią posługę udzielono co najmniej 202 poległym i zmarłym od ran

¹²⁵ Pewne wyjątki, czy raczej uściślenia, autorzy dokumentu wymienili w artykule 8, są nimi: „1. Uzbrojenie personelu formacji lotnej lub zakładu sanitarnego, oraz użycie przez ten personel broni dla własnej obrony, lub też dla obrony swych chorych i rannych.

2. Fakt, że w braku uzbrojonych sanitariuszy, formacji lub zakładu strzegą pikietu lub warty posiadające przepisany nakaz.

3. Fakt znalezienia w formacji lotnej lub zakładzie sanitarnym broni, lub nabojów, odebranych rannym, a które jeszcze nie zostały zwrócone właściwej władzy”.

¹²⁶ *Obrona Lwowa*, 3:82–83, 90.

¹²⁷ *Ibid.*, 297–304.

polским żołnierzom oraz 67 zabitym cywilom.¹²⁸ Z kolei Polska Służba Sanitarna udzieliła pomocy 112 rannym żołnierzom i cywilom.¹²⁹

Rzeczywista liczba rannych i chorych była jednak z pewnością większa. Dowodem na to jest raport Referatu Sanitarnego z 24 listopada – dwa dni po odwróceniu wojsk ukraińskich ze Lwowa, w tym czasie nie dochodziło do większych starć pod miastem – gdzie wspomniano, że służba medyczna opiekowała się tego dnia 24 oficerami, 824 żołnierzami oraz 84 cywilami.¹³⁰

Nie ulega wątpliwości, że bez dobrze zorganizowanej służby medycznej oraz godnej uznania postawy jej personelu straty bezpowrotne Wojska Polskiego w trakcie walk miejskich o Lwów byłyby znacznie większe. Niedostateczna opieka nad rannymi i chorymi mogłaby przyczynić się do upadku morale żołnierzy walczących na pierwszej linii.¹³¹ W konsekwencji mogło to doprowadzić do zwycięstwa przeciwnika. Choć większość personelu sanitarnego nie brała aktywnego udziału w walkach, to moim zdaniem jego umiejętności i bohaterstwo, a także odpowiednio zorganizowana służba medyczna przyczyniły się do odniesienia przez stronę polską sukcesu w walkach o Lwów.

Bibliografia

Archiwa

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

Wojskowe Biuro Historyczne

Centralny Derżawnyj Archiw Wyszczych Orhaniw Włady i Uprawlinnja Ukrainy (Kijów)

Zespół 2188 Naczalna komanda Ukrainśkoji hałyčkoji armiji 1918–1924 rr.

Lwiwśkyj Obłasnyj Derżawnyj Archiw Ukrajiny (Lwów)

Zespół 257 Towarzystwo Badania Historii Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich

¹²⁸ Ibid., 296–297. Nie należy jednak traktować powyższych liczb jako ostatecznych przy określeniu końcowej liczby zabitych i rannych wojskowych oraz cywilów. Przykładowo redaktorzy trzeciego tomu *Obrony Lwowa* nie wspomnieli choćby o dwóch sanitariuszkach ze Szpitala nr I, które zostały ranne 14 listopada w areszcie żandarmerii. Tak samo nie odnotowali (ibid., 318) faktu odniesienia ran przez Stanisławę Paleolog, kurierkę Sokoła-Macierzy, czy tego, że rany odnieśli żołnierze Kohsling i Kopyta (imion nie udało się ustalić). Zob.: CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.118, Raport naczelnika oddziału sanitarnego z Domu Techników, Lwów, b.d., b.p.

¹²⁹ *Obrona Lwowa*, 3:316.

¹³⁰ CAW-WBH, WBH, sygn. I.341.1.73, Raport dzienny Referatu Sanitarnego, Lwów, 24 XI 1918 r., b.p.

¹³¹ Żołnierze, wiedząc, że w przypadku odniesienia ran lub zachorowania nie zostanie im udzielona pomoc medyczna, mogliby uchylać się od wykonywania ryzykownych rozkazów, pełnienia warty w ciężkich warunkach pogodowych czy nie brać aktywnego udziału w walce.

Źródła opublikowane

Klink, Eugeniusz, red. *Obrona Lwowa 1–22 listopada 1918. T. 3. Organizacja listopadowej obrony Lwowa, ewidencja uczestników walk, lista strat*. Lwów: Towarzystwo Badania Historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich, 1939.

Wspomnienia

Krzysiak, Franciszek. *Z dni grozy we Lwowie (Od 1–22 listopada 1918 r.)*. Lwów: G. Gebethner i Spółka, 1919.

Wawrzkowicz, Eugeniusz, i Eugeniusz Klink, red. *Obrona Lwowa 1–22 listopada 1918. Relacje uczestników. T. 1–2. Relacje uczestników*. Lwów: Towarzystwo Badania Historii Obrony Lwowa i Województw Południowo-Wschodnich, 1933–1936.

Opracowania

Diedyk, Ołeksandr. *Boji u Lwowi 1–21 lystopada 1918 r. Cz. 1*. Lwiv: Astrolabija, 2018.

Diedyk, Ołeksandr. „Znowu pro «dyjawała w detaliach». Recenzija na knyhu Damiana Markowskoho «Dwa powstannja. Bytwa za Lwiv 1918».” *Cytadelia* nr 16 (2020): 93–97.

Drzewiecka, Emilia. „Legionistki, sanitariuszki, korespondentki wojenne. Polki w walkach o niepodległość w latach 1918–1920.” W *Bohaterowie drugiego planu w walce o niepodległość*. Red. Adam Koseski, Tadeusz Skoczek i Jolanta Załęczyńska, 119–134. Warszawa: Muzeum Niepodległości, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, 2017.

Galuba, Rafał. „*Niech nas rozsądzi miecz i krew...*”. *Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918–1919*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2004.

Hupert, Witold. *Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołynia w roku 1919*. Lwów–Warszawa: Książnica – Atlas, 1928.

Karpus, Zbigniew, i Michał Klimecki. *Walki o Lwów w listopadzie 1918 r. i wojna polsko-ukraińska. Bezpieczeństwo ludności polskiej, żydowskiej w stolicy Galicji*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2020.

Klimecki, Michał. *Lwów 1918–1919*. Warszawa: Bellona, 1998.

Klimecki, Michał. *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2000.

Klimecki, Michał. *Wojna polsko-ukraińska. Lwów i Galicja Wschodnia 1918–1919. Pierwszy konflikt zbrojny odrodzonej Polski*. Warszawa: Bellona, 2014.

Kozłowski, Maciej. *Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 1990.

Kozłowski, Maciej. *Zapomniana wojna. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*. Bydgoszcz: Instytut Wydawniczy „Świadectwo”, 1999.

Kozubel, Marek Bogdan. „Podwójnie nieudane opracowanie (D.K. Markowski, *Dwa powstania. Bitwa o Lwów 1918*)” *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 51, nr 4 (2019): 173–186.

Kozubel, Marek Bogdan. „Przegląd ukraińskiej historiografii dotyczącej obrony Lwowa i wojny polsko-ukraińskiej w latach 1918–1919.” *Pamięć i Sprawiedliwość* 31, nr 1 (2018): 211–223.

Kozubel, Marek Bogdan. *Ukraińscy Strzelcy Siczowi 1914–1920*. Oświęcim: Napoleon V, 2015.

- Kozubel, Marek Bogdan. „Wyważanie otwartych drzwi, czyli w odpowiedzi dr Damianowi K. Markowskiemu.” *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*, 53, nr 2 (2020): 279–288.
- Krotofil, Maciej. *Ukraińska Armia Halicka 1918–1920. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie i wartość bojowa sił zbrojnych Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002.
- Kuźma, Ołeksa. *Łystopadowi dni 1918 r.* Lwów: Sztuka, 1931.
- Łukomski, Grzegorz, Czesław Partacz i Bogusław Polak. *Wojna polsko-ukraińska 1918–1919*. Koszalin-Warszawa: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Inżynierskiej, 1994.
- Łytwyn, Mykoła. *Ukrajinsko-polska wojna 1918–1919 rr.* Lwów: Instytut ukrajinoznawstwa im. I. Krypjakewycza NAN Ukrainy, 1998.
- Małczyńska, Ewa. „Harcerki lwowskie w listopadowej obronie Lwowa.” W *Źródła do dziejów walk o Lwów i województwa południowo-wschodnie 1918–1920* 2 (1937): 92–112.
- Markowski, Damian Karol. *Dwa Powstania. Bitwa o Lwów 1918*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2019.
- Nicieja, Stanisław. *Lwowskie Orlęta. Czyn i legenda*. Warszawa: Wydawnictwo Iskry, 2009.
- Próchnik, Adam. *Obrona Lwowa od 1 do 22 listopada 1918 roku*. Zamość: Zygmunta Pomarański i Spółka, 1919.
- Sopotnicki, Jan. *Kampania polsko-ukraińska. Doświadczenia operacyjne i bojowe*. Lwów: Spółka Nakładowa „Odrodzenie”, 1921.
- Szankowski, Łew. *Ukrajinska Hałycka Armija: Wojenno-istoryczna studija*. Winnipeg: Dmytro Mykytiuk, 1974.
- Ślipiec, Jeremiasz. *Drogi niepodległości-Polska i Ukraina 1919–1921*. Warszawa: Departament Wychowania i Promocji Obronności MON, Bellona, 1999.

STRESZCZENIE

Marek Bogdan Kozubel, Polska wojskowa służba sanitarna i szpitale podczas walk polsko-ukraińskich o Lwów 1–22 listopada 1918 roku

Niemal natychmiast po rozpoczęciu walk polsko-ukraińskich o Lwów w listopadzie 1918 r. po stronie polskiej zaczęto formować pomoc dla rannych żołnierzy i cywilów. Historię służby sanitarnej Wojska Polskiego w mieście „zawsze wiernym” można podzielić na dwa okresy – przed i po 7 listopada 1918 r., gdy przeprowadzono reorganizację po stronie polskiej, tworząc odcinki mające za zadanie utrzymać lub zdobyć poszczególne części Lwowa. Przy każdym z nich powstała grupa sanitariuszy, a także obecny był przy nich przynajmniej jeden lekarz. Opiekę medyczną ciężko rannym zapewniały dwa szpitale zorganizowane na zapleczu sił polskich. Polscy lekarze i sanitariusze udzielili pomocy ponad tysiącu rannych i chorych żołnierzy i cywilów. Sami ponieśli jednak pewne straty. W trakcie walk miejskich rannych zostało co najmniej 27 sanitariuszy i sanitariuszek, 7 poległo, 1 osoba zginęła, a 2 członków personelu znalazło się w niewoli.

Słowa klucze: służba sanitarna, Wojsko Polskie, walki o Lwów, Lwów 1918

SUMMARY

**Marek Bogdan Kozubel, The Polish Military Sanitary Service
and Hospitals during the Polish-Ukrainian Battle of Lwów
on 1–22 November 1918**

Almost immediately after commencement of the Polish-Ukrainian battle for Lwów in November 1918, aid for wounded soldiers and civilians began on the Polish side. The history of the sanitary service of the Polish Army in Lwów, the city motto of which was „always faithful”, can be divided into two periods – before and after 7 November 1918. On this date the Polish military reorganized its forces, creating units aimed at maintaining or capturing individual parts of Lwów. A group of orderlies were assigned to each of these units, and at least one doctor was present. Medical care for the seriously wounded was provided by two hospitals that were located at the rear of the Polish forces. Polish doctors and paramedics helped almost one thousand wounded and sick soldiers and civilians. However, the orderlies themselves suffered casualties during the conflict, which included 7 dead and at least 27 wounded, whilst one orderly went missing and a further 2 were taken prisoner.

Keywords: sanitary service, Polish Army, fighting for Lwów, Lwów 1918

ZUSAMMENFASSUNG

**Marek Bogdan Kozubel, Polnische Militärsanitätsdienst
und Militärkrankenhäuser während der polnisch-ukrainischen
Kämpfe um Lemberg 1. bis 22. November 1918**

Fast unmittelbar nach Beginn der polnisch-ukrainischen Kämpfe um Lemberg im November 1918 begann man auf polnischer Seite, Hilfe für verwundete Soldaten und Zivilisten zu leisten. Die Geschichte des Sanitätsdienstes der Polnischen Armee in der „ewig treuen” Stadt lässt sich in zwei Perioden unterteilen – vor und nach dem 7. November 1918, als auf polnischer Seite eine Umstrukturierung durchgeführt wurde und im Stadtgebiet einzelne Bereiche entstanden, die den Zweck hatten bestimmte Teile von Lemberg zu halten oder zu erobern. An jedem dieser Orte wurden Gruppen von Sanitätern gebildet, denen mindestens ein Arzt zugewiesen wurde. Die medizinische Versorgung der Schwerverwundeten erfolgte in zwei Krankenhäusern, die im Rücken der polnischen Streitkräfte organisiert waren. Polnische Ärzte und Sanitäter versorgten fast tausend verwundete und kranke Soldaten und Zivilisten. Allerdings mussten sie selbst einige Verluste hinnehmen. Mindestens 27 Sanitäter und Krankenschwestern wurden bei den Kämpfen in den Städten verwundet, 7 wurden getötet, 1 wurde vermisst und zwei Mitarbeiter wurden gefangen genommen.

Stichworte: Sanitätsdienst, Polnische Armee, Kämpfe um Lemberg, Lemberg 1918